

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งนั้น หัวใจสำคัญของกระบวนการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนคือ "คนในชุมชน" ซึ่งเป็นพลังสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ความเป็นชุมชนจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อสมาชิกของชุมชนมีการติดต่อสื่อสาร พูดคุย แลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็น ตลอดจนร่วมมือกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้บรรลุเป้าหมายของชุมชน

การสื่อสารภายในชุมชน เป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนพลังภายในชุมชนและมีบทบาทในการกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการรวมตัว เกิดจิตสำนึก มีความสามัคคี และมีความเข้าใจที่ตรงกันต่อประเด็นปัญหาจนสามารถประสานความร่วมมือร่วมใจเพื่อแก้ไขปัญหาลงมือและสามารถเผชิญกับวิกฤตต่าง ๆ ได้ ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืนต่อไป

กลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านครัวในการสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นภายในชุมชนนั้น พื้นฐานสำคัญที่สุดสำหรับการสื่อสารก็คือ การปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีการติดต่อสื่อสารในระดับบุคคลจากบุคคลขยายวงกว้างออกไปในระดับกลุ่มจนถึงระดับชุมชนซึ่งเป็นปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มบุคคลหลาย ๆ กลุ่มที่มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนบ้านครัวยังเป็นการสื่อสารสองทางที่เป็นทางการ ได้แก่ การประชุม ซึ่งมีลักษณะการสื่อสารในแนวระนาบ ที่ทุกคนในชุมชนมีการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนความเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และการสื่อสารสองทางที่ไม่เป็นทางการ ได้แก่ การทักทายของชาวมุสลิม การพูดคุยกันระหว่างกลุ่มคนในชุมชน โดยมีการสื่อสารระหว่างบุคคลเป็นกลไกหลักและเป็นพื้นฐานสำคัญที่ยึดโยงคนในชุมชนที่มีความรู้สึกนึกคิดและความเข้าใจกันเข้าใจด้วยกัน อันจะนำไปสู่การร่วมกันกระทำกิจกรรมของคนในชุมชน ซึ่งตรงกับแนวคิดปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communicative Action) ของ Habermas (1984, อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, กิตติ กัญภัย และปาริชาติ สถาปิตานนท์ สโรบล, 2543) ที่สรุปว่า ปฏิบัติการทางการสื่อสารนั้นเป็นหัวใจของการสร้างพันธะทางสังคม (Social bonds) ที่จะปูทางไปสู่การกระทำร่วมกันภายในกลุ่ม/ชุมชน (Collective Action) การสื่อสารจะเป็นเสมือนสายใยซึ่งถักทอสมาชิกของชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน การกระทำใด ๆ ที่เป็นการสื่อสารก็คือ การยึดโยงคนที่มีความเข้าใจและทัศนคติร่วมกัน เมื่อใดก็ตามที่สมาชิกของ

กลุ่ม/ชุมชนมีการรับรู้ร่วมกัน เมื่อนั้นเขาก็จะไม่ทำอะไรที่เป็นการแปลกแยกไปจากกลุ่ม/ชุมชน โดยยึดเอาผลประโยชน์และความสนใจส่วนตัวเป็นหลัก ทว่าสมาชิกของกลุ่ม/ชุมชนจะร่วมประสานการกระทำกับคนอื่น ๆ เพื่อผลประโยชน์ร่วมกันของทั้งชุมชน หากจะว่าไปแล้วนั้น ยิ่งคนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นเท่าใด โอกาสที่คนในชุมชนจะมีความรักความเอื้ออาทร และความสามัคคีย่อมเกิดขึ้นได้โดยง่าย ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชน นอกจากแสดงออกในระดับต่าง ๆ ของการ สื่อสาร (Level Communication) แล้ว ผลการวิจัยยังพบว่า ปฏิสัมพันธ์ของชาวชุมชนยังแสดงออกในลักษณะของการเข้าไปร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชน ซึ่งเป็นการแสดงออกหรือการกระทำตามแนวคิด “Communicative Action” ของ Habermas ดังนั้นจึงเป็นอีกแนวทางหรือกลยุทธ์หนึ่งที่เราสามารถทำให้คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นด้วยการสร้างสรรคกิจกรรม ภายในชุมชน

ในส่วนของลักษณะที่ชาวชุมชนแสดงออกถึงความรู้สึกผูกพัน ความรู้สึกติดดิน และการผสานความร่วมมือต่าง ๆ ภายในชุมชนนั้น สังเกตได้จากการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันภายในชุมชนตามแนวคิดปฏิบัติการทางการสื่อสาร (Communicative action) ของ Habermas ซึ่งกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนที่เข้ามาทำกิจกรรมเพื่อผลประโยชน์ของชุมชนร่วมกัน ลักษณะของกิจกรรมภายในชุมชนได้แก่ กิจกรรมทางศาสนา กิจกรรมทางการเมือง กิจกรรมทางด้านสุขภาพและอนามัย กิจกรรมเพื่อพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในชุมชน การแข่งขันกีฬาเชื่อมความสัมพันธ์ การบริจาค และการประชุม ซึ่งลักษณะของกิจกรรมภายในชุมชนทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดการรวมกลุ่ม การมีส่วนร่วม ของคนในชุมชนที่จะพร้อมจะทำทุกอย่างเพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชนและก่อให้เกิดความสามัคคีขึ้นภายในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริจาคที่มีลักษณะของการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมและแสดงถึง “การให้” การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน รวมถึงการประชุมซึ่งเป็นกิจกรรมที่คนในชุมชนมีโอกาสพบปะ แลกเปลี่ยนความคิดเห็นต่าง ๆ และร่วมกันประชุมวางแผนกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาชุมชน ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนมีความผูกพันต่อกันมากยิ่งขึ้น

นอกจากกิจกรรมภายในชุมชนที่คนในชุมชนเข้าไปปฏิสัมพันธ์กันแล้ว การศึกษาปัจจัยหรือเหตุผลที่ชาวชุมชนบ้านศรี มีการสื่อสารที่แสดงออกถึงความผูกพันของชาวชุมชนที่มีต่อชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการสร้าง “Communicative action” ที่เกิดขึ้นได้ด้วย “คนใน” (Insiders) จากการวิจัยในประเด็นนี้ พบว่า ปัจจัยที่ชาวชุมชนแสดงถึงความผูกพันที่มีต่อชุมชน ความรู้สึกติดดิน (รู้สึกว่าชุมชนและตัวเองเป็นเจ้าของซึ่งกันและกัน) และต้องการที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมของชุมชน ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญคือ ความเป็นมุสลิมซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้

ชาวชุมชนรวมตัวกันได้อย่างเหนียวแน่น เนื่องจากหลักคำสอนของศาสนาอิสลามที่เน้นย้ำให้มุสลิมยอมรับการเป็นสมาชิกแห่งศาสนาเดียวกันที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การสอนให้มีความรักและห่วงใยในถิ่นที่อยู่ของตนเองโดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนบ้านครัวเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาไม่ได้เป็นชุมชนบุกรุกเหมือนชุมชนอื่น ๆ จึงมีส่วนสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนมีความรู้สึกติดถิ่น (Affective Community Attachment) มุสลิมสอนให้รวมกลุ่ม ทั้งที่เป็นการปฏิบัติศาสนกิจ (การนมาซ) และทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งส่งผลให้มุสลิมมีความผูกพันต่อศาสนสถานสำคัญ 2 อย่างคือ มัสยิดและสุสาน ซึ่งเป็นความผูกพันในเชิงความรู้สึก (Affective Tie) ปัจจัยทั้งหมดนี้คือพลังสำคัญที่ก่อให้เกิดความเป็นเอกภาพหรือความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนบ้านครัว

ลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนที่เกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของแกนนำชุมชนเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวชุมชนมีความรู้สึกผูกพันต่อชุมชน โดยการแสดงออกในลักษณะของการมีส่วนร่วม (Involvement) ในกิจกรรมของชุมชน การคิดถึงเรื่องของชุมชนและคอยติดตามความคืบหน้าข่าวคราวของชุมชนอยู่เสมอเช่น ผลกระทบจากกรณีการสร้างทางด่วนซึ่งมีผลกระทบต่อชุมชนโดยรวมทำให้คนในชุมชนคอยติดตามกระแสข่าวทางการเมืองเกี่ยวกับข่าวการก่อสร้างโครงการฯ อยู่ตลอดเวลา การมีส่วนร่วมในการทำงานแก้ไขปัญหาและเข้าทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น ชาวชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาสภาพแวดล้อมภายในชุมชน การแข่งขันกีฬา การบริจาคทรัพย์ และการประชุม เป็นต้น ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ในลักษณะนี้จะนำมาสู่ความร่วมมือร่วมใจ และสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของคนในชุมชนได้

จะเห็นได้ว่า ลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนบ้านครัวที่เป็นปัจจัยที่ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันและมีความร่วมมือกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อชุมชนนั้น ผลการวิจัยส่วนนี้ตรงกับงานวิจัยของ Rothenbukler, Mullen, DeLawrell และ Ryn (1996, อ้างถึงแล้ว) ที่ได้พยายามแยกประเด็นของ "พันธะที่มีต่อชุมชน" (ties) ออกเป็นสองประเภทคือ 1) การติดถิ่นในแง่ความรู้สึก (Affective Community Attachment) ซึ่งหมายถึง การเลือกให้ตัวเองเป็นสิ่งเดียวกับชุมชน (Identification) ผสานกับความผูกพันทางความรู้สึก (Affective Tie) คำว่า "ติดถิ่น" (Attachment) นั้น แสดงนัยของการรู้สึกว่าเป็นส่วนประกอบส่วนหนึ่งของชุมชน กล่าวคือ รู้สึกว่าชุมชนและตัวเองเป็นเจ้าของซึ่งกันและกัน นั่นคือ คนในชุมชนรู้สึกมีความสุขและภาคภูมิใจที่ได้เป็นเจ้าของชุมชนและ 2) การเข้าไปมีส่วนร่วมกับชุมชนในเชิงรุก (Active Community Involvement) คือส่วนผสมของการคิดกับการลงมือกระทำ (Cognitive and Active Interaction) ของคน (Self) ที่ไปมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนคิดถึงเรื่องชุมชนคอยติดตามความคืบหน้าจากข่าวคราวอยู่เสมอมีปฏิสัมพันธ์

กับคนอื่น ๆ ในชุมชนในประเด็นปัญหาของชุมชน ทำงานแก้ไขปัญหาของชุมชนและเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

จะเห็นได้ว่า การจะทำให้คนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันมากขึ้นควรใช้กิจกรรมเป็นเครื่องมือในการดึงความร่วมมือของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน และเมื่อคนในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์กันหรือมีการสื่อสารภายในชุมชนที่เข้มแข็งแล้ว โอกาสที่คนในชุมชนจะเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนก็จะมีมากขึ้นตามไปด้วย และเมื่อเกิดภาวะวิกฤตการรวมตัวของคนในชุมชนก็จะกระทำได้ง่ายขึ้น

กลยุทธ์การสื่อสารของชุมชนบ้านครัวในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนในกรณีพิพาทโครงการก่อสร้างถนนรวมและกระจายการจราจร ผลการวิจัยพบว่า แกนนำชุมชนบ้านครัวใช้กลยุทธ์การสื่อสารทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน เพื่อจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนบ้านครัวกรณีการก่อสร้างทางด่วน ซึ่งสรุปได้ดังนี้

กลยุทธ์การสื่อสารภายในชุมชน

1. การรวมคนในชุมชน โดยใช้ศาสนาอิสลาม เป็นหลักสำคัญในการรวมคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียวกัน พร้อมกับให้ข้อมูลเกี่ยวกับการก่อสร้างทางด่วน การเวนคืนที่ดินบริเวณมัสยิดและสุสานโดยชี้ให้เห็นว่าเป็นการขัดต่อหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามและวิถีชีวิตของชาวมุสลิม ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน การถูกรุกรานทางศาสนาและวัฒนธรรม และการบรรยายธรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับหลักคำสอนทางศาสนาอิสลามที่เน้นให้มุสลิมรวมกันเป็นกลุ่มก้อนและต่อสู้กับอธรรม

2. การประชุมกลุ่มแกนนำ โดยการประชุมเพื่อแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบของแกนนำชุมชนตามบุคลิกลักษณะ อุปนิสัย อาชีพการงาน และตามความถนัด โดยมีหลักสำคัญคือ "การประสานจุดเด่นของแต่ละคนและปิดจุดด้อย" ซึ่งการจัดแบ่งหน้าที่ในลักษณะนี้ส่งผลดีคือทำให้การวางแผนกิจกรรมต่าง ๆ ดำเนินไปอย่างราบรื่นและมีประสิทธิภาพ และสามารถประสานงานดึงความช่วยเหลือจากคนในชุมชนและบุคคลภายนอกได้ด้วย

3. การจัดการภายในชุมชน มีการจัดตั้งกลุ่มรักษาความสงบเรียบร้อยภายในชุมชน จัดระบบเวรยามทุกจุดเข้าออกทั้ง 3 ชุมชน เพื่อการป้องกันไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาในบริเวณชุมชนซึ่งอาจก่อให้เกิดความไม่สงบภายในชุมชนได้

4. การกระจายข่าวสารอย่างรวดเร็วภายในชุมชน เป็นวิธีการที่ทำให้ชาวชุมชนรับทราบข้อมูลข่าวสารของแกนนำ เป็นการรวมคนในชุมชนให้มีความเข้าใจและมีเป้าหมายตรงกัน โดยการประชุมร่วมกันของกลุ่มแกนนำ และส่งข่าวสารผ่านกรรมการชุมชนทั้ง 3 ชุมชนซึ่งในคณะกรรมการชุมชนจะมีสมาชิกของแกนนำอยู่ในตำแหน่งด้วยซึ่งทำให้ข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายไปได้รวดเร็ว ถูกต้องแม่นยำ และสามารถควบคุมข่าวสารจากแหล่งภายนอกได้

5. การใช้สื่อเฉพาะกิจภายในชุมชน ได้แก่ แผ่นปลิว ป้ายผ้า เพื่อสร้างความเข้าใจ ปลุกจิตสำนึก สร้างความรู้สึกร่วมของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน ซึ่งจะทำให้เกิดความร่วมมือและความสามัคคีภายในชุมชนได้ โดยการผลิตสื่อที่มีเนื้อหาจากแนวคิดทางศาสนาอิสลามเพื่อกระตุ้นให้ร่วมกันต่อสู้ เนื้อหาของสื่อที่เข้ากับสถานการณ์ปัจจุบัน การใช้ภาษาที่ง่าย กระชับ และคนในชุมชนเข้าใจได้ทันที

6. เตรียมความพร้อมในด้านข้อมูลเพื่อตอบโต้ฝ่ายตรงข้าม มีการวางแผนงานในการรวบรวมข้อมูลของแกนนำ ทั้งข้อมูลที่มาจากหน่วยงาน สื่อมวลชน และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนกิจกรรมต่าง ๆ และเป็นหลักฐานเพื่อตอบโต้ฝ่ายตรงข้าม

กลยุทธ์การสื่อสารภายนอกชุมชน

1. ใช้สื่อมวลชนเผยแพร่ข่าวสารของชุมชนให้เป็นประเด็นข่าวในระดับประเทศ โดยมีกำหนดประเด็นเรื่องและวางตัวบุคคลในการให้สัมภาษณ์ สร้างประเด็นข่าวที่แปลกและน่าสนใจ กำหนดช่วงเวลาที่ต้องการให้เป็นข่าวในหน้าหนังสือพิมพ์ ใช้ความเป็นสื่อมวลชนเก่าและอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวดึงความช่วยเหลือจากเพื่อนสื่อมวลชน

2. สร้างพันธมิตรภายนอก โดยอาศัยความสัมพันธ์ส่วนตัวกับนักวิชาการ นักเขียน และการไปพบปะเยี่ยมเยียน ประชุมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับแนวร่วมชุมชนต่าง ๆ อันเป็นการเพิ่มพูนความรู้ประสบการณ์ให้กับแกนนำชุมชนเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาชุมชนบ้านครัว

จะเห็นได้ว่า กลยุทธ์การสื่อสารลักษณะต่าง ๆ ที่แกนนำชุมชนบ้านครัวมีการวางแผนและใช้ในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนจนประสบความสำเร็จนั้น มีหลักสำคัญคือ การใช้ศาสนาอิสลามในการรวมคนในชุมชนเข้าด้วยกัน การสร้างความรู้สึกร่วมกันในชุมชนและสร้างกิจกรรมการมีส่วนร่วมให้คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมทำกิจกรรมเพื่อปกป้องพื้นที่ของชุมชน โดยมีการใช้สื่อเฉพาะกิจที่สร้างขึ้นโดยคนในชุมชน ที่มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน และสามารถสื่อให้คนในชุมชนเข้าใจและมีส่วนร่วมในเนื้อหาของสารที่ผลิตขึ้น ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้คนในชุมชน

เกิดความผูกพัน และต้องการที่จะมีส่วนร่วมไปกับกิจกรรมต่าง ๆ อีกทั้งการกระจายที่รวดเร็วภายในชุมชนยังมีผลมาจากการวางแผนที่ดีของแกนนำ และพื้นฐานการสื่อสารที่เข้มแข็งภายในชุมชน บ้านครัวที่ผูกโยงกับกิจกรรมต่าง ๆ ที่คนในชุมชนได้ทำร่วมกัน นอกจากนี้ การสื่อสารภายนอกชุมชนที่มีการใช้สื่อมวลชนเป็นช่องทางในการเผยแพร่ข่าวสารของชุมชนไปในระดับประเทศยังทำให้เรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนเป็นที่รับรู้ และกลายเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงในวงวิชาการอย่างมากมายซึ่งเท่ากับเป็นการขยายประเด็นปัญหาของชุมชนสู่บุคคลภายนอกอันจะนำมาซึ่งพันธมิตรไม่ว่าจะเป็นนักวิชาการ สื่อมวลชน และแนวร่วมจากชุมชน องค์กรอื่น ๆ ที่เข้ามาให้การช่วยเหลือ และทำให้ชุมชนมีแนวร่วมเพิ่มมากขึ้น ซึ่งกลยุทธ์ทั้งหมดทำให้การจัดการปัญหาของชุมชนบ้านครัวประสบความสำเร็จได้

การพิจารณาในประเด็นของการใช้สื่อต่าง ๆ ของแกนนำชุมชนนั้น ผลการวิจัยที่พบสอดคล้องกับที่ Berrigan (1979, อ้างแล้ว) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติบางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมีคือ สื่อของชุมชนต้องเหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชน เป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลาเพื่อนำไปใช้หาข่าวสาร เป็นสื่อที่ชุมชนต้องเข้ามามีส่วนร่วม (Participates) ในหลาย ๆ บทบาท ไม่ว่าจะเป็นผู้วางแผน ผู้ผลิต ผู้แสดง ฯลฯ เป็นสื่อที่แสดงออกซึ่งความเป็นตัวตนของชุมชน และเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของคนทุกคน

กลยุทธ์การใช้สื่อเฉพาะกิจของแกนนำชุมชนในการให้ข้อมูลกับชาวชุมชน ที่มีการผลิตสื่อเฉพาะกิจที่มีเนื้อหาของสารที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ซึ่งเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวคนในชุมชนเข้าไว้ด้วยกัน สื่อที่เนื้อหาเกี่ยวข้องกับสภาพการณ์ในชุมชน โดยใช้ภาษาที่สั้น กระชับ เข้าใจง่าย ซึ่งทำให้คนในชุมชนสามารถรับทราบข่าวสารได้เข้าใจขึ้น ลักษณะของสื่อที่ผลิตขึ้นนี้ สอดคล้องกับคุณลักษณะของสื่อสำหรับชุมชนที่มีคุณลักษณะสำคัญ ๆ ที่ครอบคลุมองค์ประกอบย่อยของการสื่อสารทั้ง 4 ลักษณะ คือ S-M-C-R ที่มีนักวิชาการไทยได้รวบรวมไว้ว่าควรมีลักษณะดังต่อไปนี้คือ

- 1) ระดับความยากง่ายของสื่อต้องเหมาะสมกับความสามารถในการรับสารของชาวบ้าน โดยเฉพาะในกรณีที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์
- 2) ประเภทของเนื้อหาของสื่อ ต้องเป็นเรื่องที่เน้นหนักไปในปัญหาเร่งด่วนหรือปัญหาในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น
- 3) สื่อแต่ละชนิดควรจัดทำขึ้นสำหรับกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ
- 4) วิธีการนำเสนอ สื่อควรนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหาหรือสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหาเพื่อกระตุ้นให้ผู้รับสารช่วยกันคิดแก้ไขปัญหาดังกล่าว

- 5) ความเกี่ยวพันของเนื้อหา เนื้อหาของสื่อควรเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน
- 6) บทบาทของสื่อ จะต้องมีส่วนช่วยผลักดันให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีการกระทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง
- 7) ความน่าสนใจ สื่อจะต้องมีลักษณะง่าย ๆ แต่น่าสนใจ และดึงดูดความสนใจโดยอาศัยภาพและเสียงเป็นตัวดึงดูดความน่าสนใจ
- 8) ความเกี่ยวข้องกับผู้รับ สื่อควรจะมีส่วนช่วยให้ผู้รับสามารถประเมินตนเองได้

ในส่วนของการรวมตัวของคนในชุมชนบ้านครัว เพื่อร่วมกันทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนบ้านครัว "ศาสนา" เป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวชุมชนร่วมมือกันพัฒนาชุมชน ดังแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับศาสนาที่ อูซา จารูภา (2541) ได้ระบุไว้ว่า ศาสนาเป็นสิ่งที่สามารถรวมกลุ่มคนให้ประกอบกิจกรรมร่วมกัน ความเชื่อและศรัทธายังเป็นพลังสำคัญที่กำกับพฤติกรรมมนุษย์ เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบและความสงบราบรื่นในสังคมซึ่งในประเด็นหน้าที่ทางศาสนานั้น Loey Nelson (สุพรรณิ ไชยอำพร, น.34 อ้างถึงในอูซา จารูภา, 2541) ยังได้กล่าวถึงความสำคัญของศาสนาเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์และสังคมเพื่อความเป็นปึกแผ่นมั่นคงไว้ 2 ประการคือ 1) หน้าที่ของศาสนาในฐานะเป็นแรงจูงใจ (Motivational Force) ในการทำความดี อย่างที่กล่าวกันว่า ศาสนาเป็นเครื่องนำทางหรือชี้ทางสว่างแก่ชีวิต และ 2) เป็นที่รวมกลุ่มของคนเข้าด้วยกันให้เกิดความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (Sense of Solidarity) ซึ่ง ประยูรศักดิ์ ชลายนเดชะ (2539) ยังเห็นว่า หน้าที่พื้นฐานของศาสนายังผนวกกับการปฏิบัติวินัยของศาสนาอิสลามที่สนับสนุนให้รวมกลุ่มกันทำดีกว่าแยกกันทำ

การพิจารณาผู้นำชุมชนที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างกิจกรรมและดึงความร่วมมือภายในชุมชนนี้ตรงกับที่ Roderick Bell (1969, อ้างถึงใน อรุณ สงฆอม, 2534) ที่ให้ความหมายของผู้นำว่า เป็นผู้ซึ่งอยู่ในอำนาจหรือตำแหน่งที่ถูกกำหนดให้เป็นผู้นำ มีอิทธิพลในการจัดการสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ มากกว่าคนอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามความมุ่งหมายทั้งของตนและสมาชิกในชุมชน ด้าน พนม ลิ้มอารีย์ (2522) ได้เสนอบทบาทและหน้าที่ผู้นำคือ ผู้นำในบทบาทของผู้บริหารที่คอยประสานงานโดยผู้นำจะวางนโยบายและวัตถุประสงค์ และช่วยให้งานของสมาชิกดำเนินไปด้วยดี อีกทั้งยังมีบทบาทเป็นผู้แทนของกลุ่มในการติดต่อกับบุคคลภายนอก ควบคุมดูแลการดำเนินงานและความสัมพันธ์ภายในกลุ่ม ตลอดจนเมื่อเกิดความขัดแย้งยังทำหน้าที่ไกลเกลี่ยประนีประนอมให้เกิดความเข้าใจซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ผู้นำมีบทบาทในการเป็น

สัญลักษณ์ของกลุ่มเพื่อก่อให้ความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นผู้กำหนดอุดมการณ์ สร้างความเชื่อและศรัทธาให้แก่สมาชิก ซึ่งผู้นำลักษณะนี้ส่วนมากมักจะเป็นนักพูดนักคิดที่ทุกคนในกลุ่มให้ความนับถือ อีกทั้งยังอยู่ในฐานะผู้ให้คำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนอีกด้วย

ความสำเร็จของชุมชนบ้านครัวในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นในกรณีพิพาทการก่อสร้างทางด่วน สำเร็จได้ด้วยการสื่อสารภายในชุมชนที่มีความเข้มแข็ง อันมีพื้นฐานของปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนที่มีการยึดโยงคนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเป็นการพัฒนาชุมชน และการใช้สิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจหรือสิ่งที่คนในชุมชนมีความผูกพันมาเป็นหลักในการรวมคนในชุมชนให้เป็นหนึ่งเดียว เช่น การใช้หลักทางศาสนาอิสลาม และการใช้กิจกรรมในการดึงความร่วมมือของคนในชุมชน ดังนั้นเมื่อเกิดวิกฤตขึ้นในชุมชน ชาวชุมชนจึงร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหา นอกจากการอาศัยคนในชุมชนเองแล้ว การสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนนั้น ต้องได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนจากบุคคลภายนอก เช่น สื่อมวลชน ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการทำให้เรื่องราวของชุมชนเผยแพร่สู่สาธารณชนภายนอก และเป็นประเด็นในระดับประเทศ ซึ่งจะเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน โดยการเผยแพร่เรื่องราวของคนในชุมชนให้เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากขึ้น ตลอดจนการได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการ ซึ่งจะทำให้คนในชุมชนได้มีการเพิ่มพูนความรู้ในด้านต่าง ๆ ซึ่งหากได้รับการสนับสนุนทั้งจากคนในชุมชนและภายนอกชุมชนแล้วก็จะทำให้ชุมชนสามารถพัฒนาไปสู่ความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งได้อย่างแน่นอน.

ข้อเสนอแนะทั่วไป

1. การสร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในระดับชุมชน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างการสื่อสารภายในชุมชนให้มีความเข้มแข็ง โดยเฉพาะการสื่อสารระหว่างบุคคล การใช้สื่อชุมชน ตลอดจนควรส่งเสริมและริเริ่มกิจกรรมภายในชุมชนเพื่อสร้างปฏิสัมพันธ์ของคนในชุมชนอันเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างความสามัคคี ความร่วมมือ และพัฒนาความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชนได้

2. ชุมชนอื่น ๆ ที่ได้รับผลกระทบจากการดำเนินโครงการใหญ่ของรัฐ ควรสร้างการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นภายในชุมชนโดยใช้ “กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน” เป็นเครื่องมือในการรวมคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้คนในชุมชนให้ร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อสร้างความสามัคคี ควรมีการจัดการด้านข้อมูลข่าวสารที่จะให้คนในชุมชนได้รับทราบเรื่องราวต่าง ๆ ตลอดจนการควบคุมข่าวสารจากภายนอกชุมชนด้วยเพื่อเป็นการป้องกันความสับสนที่อาจจะเกิดขึ้นภายในชุมชนได้ จัดบทบาทหน้าที่ของแต่ละฝ่ายเพื่อประโยชน์ในการวางแผนและประสานงาน นอกจากการจัดการ

ในชุมชนแล้ว ควรสร้างแนวร่วมหรือพันธมิตรภายนอกเพื่อให้มาสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน เช่น นักวิชาการ และสื่อมวลชน โดยเฉพาะสื่อมวลชนควรมีหน้าที่ในการเสนอปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนเพื่อให้เป็นประเด็นที่แพร่หลายแก่สาธารณชนภายนอกให้ได้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชน และทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกันของคนในชุมชนและสังคมที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือหาแนวทางลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากผลกระทบทางสังคมต่อชุมชน

3. ภายในชุมชน ควรมีการผลิตสื่อมวลชนในท้องถิ่น เช่น การทำหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นขึ้นในชุมชน ซึ่งจะมีข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชน อันเป็นการเผยแพร่เรื่องราวต่าง ๆ ของชุมชนสู่คนในชุมชน และจะทำให้คนในชุมชนสนใจเรื่องราวของชุมชนมากขึ้น ตลอดจนควรมีการประสานการดำเนินงานกับองค์กรต่าง ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชน ซึ่งนำมาสู่การพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนได้อีกทางหนึ่ง

4. หน่วยงานภาครัฐและนักพัฒนาที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับการพัฒนาชุมชน ควรมีความเข้าใจในพื้นฐานของวัฒนธรรมชุมชนและมีการรับฟังปัญหาและมีการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนร่วมกับประชาชน และให้การสนับสนุนในด้านวิชาการและเทคโนโลยี และให้กำลังใจเพื่อจะทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในการแก้ไขปัญหาได้

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการศึกษากลยุทธ์การสื่อสารในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนอื่น ๆ ที่ต่อสู้กับอำนาจรัฐ เปรียบเทียบวิธีการหรือรูปแบบการสื่อสารในการสร้างความเข้มแข็ง เพื่อเป็นประโยชน์ในการนำมาปรับใช้และหาแนวทางในการพัฒนาชุมชนได้อย่างเหมาะสม

2. ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบการใช้สื่อภายในชุมชนของชุมชนอื่น ๆ ที่ไม่ประสบความสำเร็จในการจัดการปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชน เพื่อนำมาวิเคราะห์และหาแนวทางปรับปรุงสื่อให้เกิดประสิทธิผลมากขึ้น

3. น่าที่จะมีการศึกษาถึงปัจจัยที่ส่งผลให้ผู้หญิงของชุมชนบ้านควมมีลักษณะความเป็นผู้นำซึ่งขัดต่อแนวคิดทางศาสนาอิสลามที่ผู้หญิงควรเป็นผู้ตาม

4. น่าจะมีการศึกษาว่าวิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับประชาชนในระดับชุมชนสามารถสร้างการมีส่วนร่วมหรือสร้างโอกาสในการพัฒนาชุมชนได้หรือไม่